

ANADOLU'DA KYBELE TAPINIMI

Asis. ÖMER ÇAPAR

Önceden hemen belirtelim ki, Hellenistik kültürü en üst düzeyde temsil eden Roma devletinde, M.Ö. III. ncü yüzyıl sonunda tanrıça Kybele'nin ve tapınımının Romalılarca Pessinus (Sivrihisar/Balıhisar)'dan nasıl alındığını daha önce ayrıntıları ile görmüştük.¹ Bu tanrıçanın Roma'daki gelişimini ve buradaki tapınım özelliklerini de gözden geçirdikten sonra kökeninin Hellas olabileceği varsayımından hareket ederek tapınımın varlığını Hellas'da da araştırmıştık² Bu araştırmalarımızın sonucunda kendisine sık sık işaret edilen tanrıçaya orada Phrygialı denildiğini görmüştük. Buna göre araştırmalarımızı artık Anadolu'da sürdürüyoruz.

İlk plânda tanrıçaya özgü tapınımın yazılı ilk izlerine Kyzikos'da rastlıyoruz. Strabon ve Apollonios Rhodios'da geçen kayıtlara göre³ Rhea olarak isimlendirilen ve tahtı Dindymos'da⁴ gösterilen Tanrılar Anasının bu kentteki tapınımı ilk kez Argonautlar tarafından kurulmuştu. Tarihçi Herodotos da Kyzikosluları M.Ö. VI. nci yüzyılda Tanrılar Anası şerefine senelik bir festival düzenlemiş olarak göstermektedir.⁵ Kentte yapılan kazılar sonucu ele geçen yazıtlarda da tanrıça Meter Kotianae⁶, Meter Plakiane⁷ ve Meter Lobrime⁸ olarak adlandırılmıştır. Heykeltıraşlık yapıtlarda da çoğu kez tahtta oturmuş, tympanumlu ve aslanlı olarak gösterilmektedir⁹. (Res. 1, 2 ve 5).

1 Bk. Ö. Çapar, Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı, D.T.C. Fak. Derg. XXIX/1-4 (1979) s. 167 vd.

2 bk. a.g.m.

3 Strabo, I. 2, 38; Apoll. Rhod, 1, 1078-1152

4 Bkz. DTCTF. Derg. XXIX/1-4 s. 174. n. ***

5 IV, 76

6 Dittenberger, Syllogues, II (1917). No. 763

7 CIG, 3657

8 Nikander, Alexiphon. 8 (RE.XI/2.s. 2297 den alıntı yapılmıştır.)

9 Mendel, 850 (676); Head, HN. 526.

Resim: 1. Kütahya'dan ele geçmiş bir Kybele heykeli. Roma devri (M.Ö. III veya II. nci yy.)

Resim: 2 İznik'de bulunan Roma çağına ait Kybele heykeli. (M.Ö. II nci yy.)

Fakat tanrıçanın tapınımı Kyzikosla sınırlı kalmamış görünüyor. Anadolu'nun çeşitli kentlerinde tapınıldığı ve çok geniş bir alana yayıldığı arkeolojik ve yazılı belgelerle kanıtlanmıştır¹⁰.

¹⁰ Örneğin, Bithynion (RE. XI/ 2, s. 2296), Herakleia (RE XI/ 2, s. 2296), Iuliopolis (Head HN. 516), Khalkedon (RE XI/ 2, s. 2297), Khandra (RE XI/ 2, s. 2297), Khios (CIG, 3727), Nikaia (RE XI/ 2, s. 2297; Mendel. 311), Nikomedeia (Plinius. NH, XLIX, 50), Prusa (RE XI/ 2, s. 2297), Tieuim (RE XI/ 2, s. 2297), Abydos (RE XI/ 2, s. 2297), Adramyttaion (RE XI/ 2, s. 2297), Andeira (CIG. 6836; Strabo, XII, 614.), Aphrodisias (RE XI/ 2, s. 2297; Mendel. 513), Artakia (RE XI/ 2, s. 2297), Ephesos (J. Keil, Ausgrabungen in Ephesus XXII (1926); Mendel. 1938; J. Keil, Jahr. d. Österr. Arch. Inst. XVIII (1915). fig. 35, 37, 38, 39), Erthrai (RE XI/ 2, s. 2297; İzmir Müzesi Env. No. 6435, 4841; ayrıca bk. C. Bayburtluoğlu, Erythrai. Ankara (1975), Gargara (Head. NH, 545), Hadrianeia (Head. NH, 528), Halikarnassos (RE XI/ 2, s. 2297), Hyllarima (Head. HN, 620), Klazomenai (Head. HN, 659; E. Langlotz, Die Stadt Phokia (1966). Abb. 40, 43), Kyme (RE XI/ 2, s. 2297; Mendel, 520, 521, 522; E. Akurgal, Die Kunst Anatolien. Abb 209), Lampsakos (Strabon. XII, 598 (Meter Tereia); Head. HN, 531; Mendel, 1900), Magnesia (CIG, 3137 (Meter Sipyrene; Pausanias, V.13, 7 (Meter Plastene); Mendel, 454), Meiletropolis (RE XI/ 2, s. 2297., Metropolis Ioniae (RE XI/ 2, s. 2297 (Meter Gallesia); Head. HN, 538), Miletos (Mendel, 5523; İzmir Müzesi Env. no. 349, 350), Myrina (RE XI/ 2 s. 2297; İzmir Müzesi Env. no. 964; Mendel, 2448, 2748), Myus (RE XI/ 2, s. 2297), Notion (RE XI/ 2, s. 2297), Pergamon (Varro, Ling. Lat. VI, 15 (Meter Aspordene); Mendel, 251; RE XI/ 2, s. 2298; E. Eichler, Jahr. d. Österr. XLII. s. 19), Phokaia (Head. HN, 590), Plakia (Head. HN, 537), Priene (M. Schede, Die Ruinen von Priene (1934). s. 102. Abb, 121; Mendel, 369, 799), Prokonnesos (Paus. VIII. 46, 4), Skelenta (RE XI/ 2, s. 2298 Meter Skelentene), Smyrna (CIG, 3387 (Meter Smyrnaïke CIG, 3137 (Meter Sipyrene); Head. HN, 592, 594; İzmir Müzesi Env. no. 216, 5897, 3234, 4489, 6879, 6372); J. Keil,

Ancak, biraz önce de belirttiğimiz gibi, gerek Hellenler gerekse Romalılar Kybele tapınımını sık sık Phrygia ile ilgili gösterdiklerine göre araştırmalarımızı bu yöne kaydırmak uygun olacaktır. Gerçekten, M.Ö. III. ncü yüzyılda yaşamış Tarentumlu Leonidas" ve M.Ö. II. nci yüzyılda yaşamış Dioscorides'de¹² geçen kayıtlar bunu daha iyi belirlemektedir. Leonidas'da "Büyük Ana (Meter Megale)" diye adlandırılan tanrıça, Dindymos dağının ve Phrygia'nın egemenidir. Aynı zamanda genç kızların koruyucusu rolündedir. Dioscorides'de ise "Kybele" ismini taşıyan tanrıçanın hadım rahibi Atys'in, Pessinus'dan Sardis'e giderken tanrıçanın yardımı ile korkunç bir aslandan nasıl kurtulduğu ve onun kutsal müzik aleti tamburinin bu rahip tarafından tanrıçaya ne şekilde adandığı masalımsı bir dilde anlatılır.

Diğer taraftan, bu topraklar üzerindeki belgeler biraz yakından incelenecek olursa, söylenenlerin doğruluk derecesi kendiliğinden anlaşılır. Bugün için gerek Romalılar gerekse Hellenler tarafından tanındığı biçimiyle ve hâlâ da kullanmakta olduğumuz şekliyle "Kybele" isminin en eski biçimi "Matar Kubile" olarak Prynnessos yakınındaki bir altar üzerinde ortaya çıkmaktadır¹³. Bununla beraber bu isim genellikle edebiyatta kullanılır kalmış, yazıtlarda ise ender olarak görünmüştür.¹⁴ Fakat heykeltıraşlık yapıtlarda tanrıça sık sık tasvir edilmiştir. Örneğin, Kütahya-Afyonkarahisar arasında bulunan Aslantaş kaya mezarında,¹⁵ Aslankaya kült anıtında¹⁶, Maltaş veya Malkaya diye bilinen tapınak fasadı ve bu fasadın altında kayaya oyulmuş dikdörtgen bir oda¹⁷ tanrıça tapınımının varlığını kanıtlamaktadır. Düver ve Demirli arasındaki tan-

Jahr. Österr. Arch. XVIII (1915).fig. 36,44), Temnos (Head. HN, 537), Trapezopolis (Head. HN, 628),Alexandreï ad Issum (Head. HN, 716), Anabura (RE XI/2,s. 2296), Amblada (RE XI/2, s. 2296), Antiokheia ad Pisidium (RE XI/2, s. 2296 (Meter Oreia); Head. HN, 706), Attaleia (RE XI/2, s. 2296), Eikonion (RE XI/2, s. 2296 (Meter Zizimene); CIG, 3393), Fassilier (Lykaonia) RE XI/2, s. 2296), Isauria (RE XI/2, s. 2296), Kolbasa (Head. HN, 707), Kremna (Head. HN, 708), Lagbe (CIG, Supp. 4318b), Laodikeia (Lykaonia). RE XI/2, s. 2296 (Meter Zizimene), Lysinia (Head. HN, 709), Panemoteikhos (Head. HN, 709), Sagalassos (Ramsay, Cities., I (1895). s. 337, nr. 173; RE XI/ s. 2296), Tarsos (Head, HN, 773), Termessos (RE XI/2, s. 2296), Timbriada (Head. HN, 712), Tityassos (RE XI/2, s. 2296), Larissa (J.Boehlau-K.Schefold, Larissa am Hermos (1942). Taf. VIII/2), Troia (Mendel, 1871, 1872, 1872a).

11 Fragman. 281 (çev. W.R.Paton, The Greek Anthology. Loeb Clas. Libr. c. I (1969).

12 Fragman. 220 (Çev. W.R.Paton, The Greek Anthology, Loeb Clas. Libr. c. I. (1969)

13 Ramsay, Journal Hellenic Study III (1882). s. 35-41; V (1884). s. 244-246; Journal Royal Asiatic Study (1883). s. 3

14 Gerçekten, Monumenta Asiae Minoris Antiqua (MAMA) VI. 313 de yayımlanan ve Nakoleia (Seyitgazi)'den çıkmış bir yazıtta "Meter Kybele" ismine son kez rastlanılmaktadır.

15 E.Akurgal, Die Kunst Anatoliens (1961). Berlin, s. 86. fig. 51; Phrygische. Kunst Taf. 36 a; Reber, Die Phrygischen Felsdenkmealer. s. 18 vd. Taf, 1.

16 E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens. s. 86, fig. 52-53; von Reber, a.g.m.s. 32 vd. Taf.3; E. Akurgal, Phrygische Kunst. s. 94 Taf. 36b, 37a-b; Bossert, Altanatolien. 1026-1027

17 E.Akurgal, Phrygische Kunst, s. 95, not. 6a; Reber, a.g.m. Taf. 4; Körte, AM (1898) s. 108; Bittel, Kl. St. s. 73 Nr. 3; Ramsay, JHS, (1882). Taf.21; Perrot-Chipiez V. s. 106Abb.60.

rıça figürünü gösteren niş de başka bir kanıttır¹⁸. Midas kentindeki Yazılıkaya veya Midas Mezarı diye isimlendirilen anıt,¹⁹ Berberini fasadı,²⁰ Hasanbey Kayası veya Arezastis anıtı²¹ ve özellikle Kalehisar'daki basamaklı kaya tahtları²², tümü tanrıçanın ve tapınının bu yörelerdeki varlığına ilişkin özgün belgelerdir. Diğer taraftan Strabon (XII, 567) ve Diodorus Siculus (III, 59,8)'da Kybele şerefine Pessinus'da kurulduğu söylenen ve P.Lambrecht'in kazılarla ortaya çıkardığı arkaik bir tapınakta²³ ilgi çekicidir. Fakat araştırmacının belirttiğine göre bu tapınakta herhangi bir Kybele yapıtı bulunmamıştır²⁴.

Tüm bu söylenenlerin dışında bir de, aynı ülke sınırları içinde Pausanias (VII, 17, 9-12) ve Arnobius (V, 5)'da, birinci yazarın "Agdistis" diye isimlendirdiği ve Pessinus yakınında bulunan, ikinci yazarın ise Agdus olarak adlandırdığı bir dağdan dolayı "Agdistis" denilen Ana Tanrıçanın varlığı söz konusudur. Bu isme biz yazıtlarda sık sık rastlamaktayız.²⁵ Bunlarda Agdistis'e Tanrılar Anası olarak tapınılmaktadır. Ayrıca Meter Steuene²⁶, Meter Adrastos²⁷, Meter Leto²⁸, Meter Salsaludene²⁹, Meter Pontanene³⁰, Meter Zizimene³¹, Meter Zingotene³², Meter Slandene³³, Meter Imrougarene³⁴, Meter Andeirene³⁵, Meter Peprozetene³⁶, Meter Theon Kasmine³⁷ gibi, kendisine tapınılan yerlere göre "o yerin Anası" şeklinde ünvanlar verilmek suretiyle tapınılıyordu. Geç devir madenî paraları üzerinde de çoğu kez başında surlu tacı, tahta oturmuş veya ayak-

18 Ramsay JHS V (1884), s. 245; Perrot-Chipiez, Histoire de l'art. s. 138. Abb. 111; Körte, Gordion. s. 121; E.Akurgal, Phrygische Kunst. s. 95. n. 9. Taf. 38b.

19 E.Akurgal, Die Kunst Anatoliens. s. 106. Taf. 67, Phryg. Kunst s. 94. Taf. 39a

20. E, Akurgal, Phrygische Kunst, s, 95

21 E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens. s. 110. fig. 70; Phryg. Kunst. s. 95.

22 R.Temizler, Belleten XIII/52 (1949). s. 796. Lev. 77; R.O.Arık, Alacahöyük hafriyatı. I (1937). s.25. res. 34; Von der Osten OIP V (1929). s. 23,41,98-99, 106-112, 156.fig. 8; E.Akurgal, Phrygische Kunst. s. 97. Taf. 44. Abb. 55.

23 Türk Arkeoloji Dergisi. XVI/ 2 (1967). s. 113-121.

24 Excavations at Pessinus (1970). s. 5

25 BCH (1884). s. 237; CIG, 3886; MAMA VI, 395,396, 397, 398; G. Bean Belleten XVIII/72 (1954). s. 499-503. res. 13.

26 Pausanias, X. 32,3 (Aizanoi'da); Head. HN, 664.

27 Head. HN, 661 (Attuda'da); MAMA VI, 74, 75, 89.

28 RE XI/2, s. 2283 (Atychoeion'da)

29 Ramsay, JHS IV (1883). s. 386. nr. 9 (Dionysopolis'de); VIII (887). s. 399; Head. HN, 671.

30 RE XI/ 2, s. 2283 (Pontana'da);

31 MAMA 1, 2, 2d.

32 Ramsay, JHS V (1884). s. 260 vd. (Zingoton'da).

33 MAMA 1, 2a.

34 MAMA VII, 106

35 MAMA 1, 2c.

36 MAMA 1, 2b.

37 MAMA VII, 281.

ta, aslanlar tarafından çekilen arabası içinde veya sadece aslanları ile gösterilmiştir³⁸.

Yukarıda verilen bilgilere dikkat edilecek olursa Kybele ismi, benzer nitelikteki diğer isimleri geçen tanrılardan ayrı olarak durmaktadır. Bunu nasıl yorumlamak gerekir? Burada sorunu tarihsel açıdan açıklamayı düşünüyoruz. Yani Trakya ve Makedonya içerlerinden Anadolu'ya Boğazlar yoluyla akan savaşçı Phrygler ile üzerlerine geldikleri eski Anadolu kavimlerinin farklı kültür unsurlarına sahip oldukları şüphesizdir. Buna göre biraz aşağıda Geç Hitit ve Hitit devletleri bölümünde göreceğimiz gibi (s. 197 vd), Phrygler Anadolu yarımadası içerlerine girdiklerinde yerli halkın "Kubaba" olarak taptığı bir tanrıça bulmuş olmalıdırlar. Phryglerin yerleşmiş oldukları topraklardaki izleyicileri diyebileceğimiz Lydialılarda da Kybele tapınımı oldukça önemli bir yer tutar.

Gerçekten, M.Ö. 680'lerde Kimmer akınları ile yıkılan Phryg krallığının yerine ve mirasına Lydia krallarının sahip çıktıkları bilinmektedir. Özellikle krallardan Ardys zamanında (M.Ö. ca 652-624) tanrıçanın tapınımı Sardis'e girmiş olmalıdır. Çünkü oğlu Sadyattes (M .Ö . ca 624-609) ile torunu Alyattes (M .Ö. 609-560) isimlerinin soneki olan "Attes" sözcüğünün de gösterdiği gibi tanrıça Kybele'nin genç aşığı olan Attisli teophor isimler taşımaktadır. Gerçekten, Herodotos'da anlatılan bir Lydia efsanesinde (I, 34) de Kroisos'un oğullarından biri Atys adını taşımaktadır. Burada da Atys-Attis isimlerinin benzerliği ilginçtir. Bu bakımdan Kroisos zamanında (M .Ö . 560-546) da tanrıça tapınımının Lydia'da bulunduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. Lydia kral sülalelerinin sonuncusu olan Mermnadlar zamanında (M.Ö. 687-546) Sardis'de ilk inanç resimlerini görmekteyiz.³⁹ Bunlarda tanrıça "Potnia Theron", yani vahşi hayvanların egemeni olarak görünüyor. Genellikle başında bir"polos vardır. Bir de M.Ö. V nci yüzyıla ait bulunmuş bir heykeltıraşlık yapıtta tanrıça Artemis ile birlikte görülmektedir⁴⁰. Burada Kybele'nin yanında kutsal hayvanı aslan, Artemis'in yanında ise kutsal hayvanı geyik vardır. Bir başka yapıtta tanrıça yine aslanları ile oturmuş bir durumda gösterilmektedir⁴¹. Kral Ardys zamanından itibaren, bir Sardis madenî parasında tanrıçanın kutsal hayvanı aslanlar görülmektedir⁴². Herodotos'da (I, 84) etrafını bir aslan dolaştığı için Sardis kenti zapt edilemez sayılmaktadır. Ve kral Kroisos Delphoi (Herodotos I, 50) ile Miletos (Herodotos I, 92) kentlerine altın aslanlar adamıştır. Yine aynı tarihçinin kaydına göre (V, 102)

38 Head, HN. 663, 664, 665,667,668,670, 671, 772, 673,676, 677,678,680-684, 686, 688, 748.

39 Radet, Cybebe (1909). s. 5, 7, 41. Fig. 2, 3; G. Hanfmann, BASOR 166 (1962). s. 124. Fig, 18; BASOR 162 (1961) s. 49. Fig, 31; BASOR 174 (1964) s. 39. Fig. 25.

40 D. Mitten, Türk. Ark. Der. XVII/ 1 (1968) s. 112; G. Hanfmann-Waldbaum, BASOR 199 (1970) s. 11. Fig, 10.

41 G. Hanfmann, BASOR 54 (1959) s. 32. Fig. 69.

42 Head, HN 644:

tapınımı Sardis'de yerli (epikhorie) olarak tanımlanan tanrıça Kybebe'ye yapılmış bir tapınak İon isyanı (M .Ö . 499-494) sırasında yakılmış ve sonra yeniden yapılmış imiş. Nitekim bu tapınak Sardis kazılarında ortaya çıkarılmış ve hafiri tarafından bir Artemis tapınağının kalıntıları olarak gösterilmiştir⁴³. Hatta aynı hafir Kybele ile Artemis'in aynı tanrıçalar olduğunu da ileri sürmüştür⁴⁴. Burada araştırmacı gerçekten yerinde bir görüşü belirtmiştir. Gerçi biraz yukarıda tanımladığımız heykeltıraşlık yapıtta iki tanrıça kendilerine kutsal, farklı hayvanları ile tasvir edilmişlerse de, vahşi doğanın ve vahşi hayvanların egemeni işlevi her ikisi için de ortaktır. Yani burada bir karakter benzeşmesi (sinkretizm) söz konusudur. Sorun ne olursa olsun, bizim için önemli olan böyle bir tanrıçanın Lydia'daki sağlam varlığıdır. Esasen geç devirlere ait Akrasus⁴⁵, Apollonis⁴⁶, Kaystriani⁴⁷, Hypzepa⁴⁸, Magnesia ad Sipylum⁴⁹, Nakrasa⁵⁰, Phyladelphia⁵¹, Saitta⁵², Sala⁵³, Tabala⁵⁴, Tomaris⁵⁵, Briula⁵⁶, Maionia⁵⁷, Thyateira⁵⁸, Tralleis⁵⁹, Tmolos⁶⁰, ve Teira⁶¹ da ele geçen madenî para, yazıt ve heykeltıraşlık yapıtların gösterdiği gibi tanrıça kendine özgü aslanları ile ya tahtta oturmuş veya ayakta olarak görülmektedir.

Burada sırası gelmişken M .Ö . VI. nci yüzyıla ait ve kendi aralarında bir grup oluşturan bazı Kybele heykeltıraşlık yapıtlarına da değinmek gerekir. Çünkü bunlar Anadolu'nun doğusu ile batısı arasındaki sanat ilişkilerini açığa vurmaktadır. Bunlardan Boğazköy Kybelesi diye bilinen heykel grubunda⁶² ortada ayakta duran tanrıça yüksek bir polos giymiş

43 Butler, AJA XIV (1910) s. 408 vd.

44 Butler. Sardis II (1917) s. 140 vd.

45 Head HN, 647

46 Head HN, 648.

47 Head HN, 649

48 Head HN, 652.

49 Head HN, 652, 653; CIG 3137 (Meter Sipylene), 3411; RE XI/2 s. 2285 (Meter Plastene).

50 Head HN, 654

51 Head HN, 655

52 Head HN, 655

53 Head HN, 656

54 Head HN, 658

55 Head HN, 659

56 Head HN, 649

57 RE XI/2 s. 2285

58 CIG 3508

59 Strabon, X. 440 (Meter Isodrome)

60 Farnell, Cults of Greek States. II s. 473.

61 Sayın Prof. Dr. Mükerrrem Anabol'un, Tire (Teira) Arkeoloji Müzesi Env. 121 Kayıt. 335 de bizzat bulduğunu söylediği ve yayımlanmak üzere bize gönderdiği Roma çağına ait Kybele tasviri gerçekten ilginçtir (Bk. Resim. 5) Kendisine içten teşekkürlerimizi bildiririz. Ayrıca, yazarın Tire müzesindeki bir başka "potnia theron" (hayvanlar egemeni) tasviri için bkz. Klasik Çağ düşüncesi ve Çağdaş Kültür. Yayın S. Sinanoğlu-F. Öktem-C. Türkkkan, (1977). Ank s. 93 vd.

62 K.Bittel, Hattuşa (1970). s. 150-153. Fig. 36; E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens. s. 95. Taf. 55-59.

olup çıplak göğüslerini elleriyle tutmaktadır, ve pileli uzun bir eteklik giymiştir. Yanında kısa pantolonlu iki çocuk vardır. Bunlar tanrıçanın âyinlerinde kullanılan müzik aletleri kithara ve çifte flüt çalmaktadırlar. Heykel grubu bir niş içerisindedir. Ankara'da bulunan bir Kybele kabartması da⁶³ aynı şekilde niş içerisindedir. Ve tanrıça ayakta olup yine başında polos bulunmaktadır. Bir manto giymiştir. Sağ elinde kulplu ve gaga ağızlı bir testi tutmaktadır. Sol elinde ise bir güvercin vardır. Gordion Kybelesi de⁶⁴ aynı biçimde niş içerisinde ve yine poloslu ve uzun etekli olup bu kez tahtta oturmaktadır.

Burada dikkat edilecek olursa, niş ve polos Batı Anadolu örneklerinde olduğu gibi tanrıçanın belirleyici tasvir özelliklerini göstermektedir. Ancak sevilen bu tasvir özelliklerinin ilk örneklerini M .Ö . II nci bin yıla ait tanrıça tasvirlerinde de göreceğiz. Yalnız burada bir nokta dikkatimizi çekmektedir. Bu da Boğazköy Kybelesinde heykel grubunun kentin kapısı önünde bulunmasıdır. Bu hiç kuşkusuz tanrıçanın "Kent koruyuculuk" niteliğine işaret etmiş olabilir. Bu takdirde Hellenizm devrinde tanrıçanın kent koruyuculuk özelliği ile birleştirilebilir. Nitekim Romalılar da, Roma'yı Hannibal savaşının felaketlerinden korumak için tanrıçayı bu niteliğinden dolayı alıp kentlerine getirmişlerdir. Eskişehir'de ele geçmiş ve yanında çifte flüt çalan bir erkek figürünün yer aldığı tanrıça heykelciği de⁶⁵ bu gruba girmekle beraber Roma çağına aittir. Bu çağa ilişkin olarak Bolu⁶⁶ ve Gaziantep⁶⁷ civarında bulunmuş, biri yaşamaklı diğeri surlu tacı olan heykeltraşlık yapıtlarda ilginçtir.

Şimdi, yukarıdan beri anlatılanları toplayarak şöyle bir sonuca varmak uygun görünüyor: tanrıça Kybele tapınımı Anadolu'nun hemen her yöresine yayılmış olmakla birlikte, daha çok bu toprakların iç kısımlarında gelişmiş olarak ortaya çıkmaktadır. Burada biz salt Phrygia ve Lydia'yı kastetmiyoruz. Her ne kadar tüm belgeler tanrıçanın vatanı olarak bu yerleri gösteriyorsa da, araştırmalarımızı daha eskiye ve daha derinlemesine doğru götürürsek, hem bir takım eski izler bulabiliriz ve hem de soruna daha gerçekçi bir yaklaşım sağlayabiliriz. Bunun içinde Hitit devletinin Ege göçleri (M .Ö . ca 1200) ile yıkılmasından sonra ortaya çıkan Geç Hitit kent devletlerine göz atmamız gerekecektir.

Çağdaş Hellen yazarları Phrygia ve Lydia sınırları ötesindeki yerleri karanlıklar içinde bırakmaktadır. Bu bakımdan yalnız arkeolojik malzeme ile yetinmek zorunluluğu vardır. Yazısız veya Hitit hiyeroglif yazılı bu yapıtların dikkatlice gözlemlenmesi konumuzun açıklanmasında büyük etken olacaktır. Ancak burada hemen belirtelim ki, Hellen-Lâtin kay-

63 R. Temizer, *Anatolia IV* (1959). s. 179-82, Lev. XXXVI-XXXVII.

64 E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens*. s. 97. Abb. 62.

65 M. Tuncay, *Belleten XXXVI/ 142* (1972). s. 137-41.

66 F.K. Dörner, *Jahrb. f. Kl. Forsch. I* (1951). s. 94-96.

67 Bu yapıt, Gaziantep Müzesinde Env. 2397 numara ile kayıtlıdır.

naklarında "Kybebe", "Kybeke", "Kybele" gibi isimler altında tanıdığımız tanrıçaya şimdi ele alacağımız anıtlarda aynı isimlerle değil, fakat eski Anadolu lehçelerindeki adı ile, yani "Kubaba/ Kupapa" adı ile rastlayacağız⁶⁸. Örneğin, Karaburun Hitit Hiyeroglifyazıtında Tyana (Kilisehisar)'nın Kubaba'sı ceza ve lanet göndericisi olarak Harran'ın ay tanrısı Sin ile eş tutulmaktadır⁶⁹. Bu ve daha sonraki ele alacağımız Hitit hiyeroglif yazılı anıtlarda Kubaba/ Kupapa ismi, Hitit hiyeroglif yazısı ile, alışılmamış Dingir (tanrı) işaretinden sonra "Ku" olarak okunan bir eşkenar dörtgen, determinatif olarak bir güvercin resmi ve "Ba/ pa" olarak okunan bir kap resmiyle ifade edilmiştir⁷⁰. Yine Niğde ili sınırları içinde bulunmuş Çiftlik stelinde de tanrıça Kupapa bu kez kuzey Suriyeli bir tanrı olan Ea-Şarri ile beraberdir⁷¹. Kilikia kapılarının kuzeyinde Bolkarmaden anıtında ise tanrıçanın tanrı Tarhu ile birlikte ismi geçmekte⁷² ve ayrıca yerel Fırtına tanrısının yanında tasvir edilmektedir⁷³. Kayseri ili sınırları içindeki Sultanhan yazıtında "Garmişa (Karkamış)'nın tanrıça Kupapa'sı" diye anılmaktadır⁷⁴. Bu yazıtın 15 km. doğusundaki Kululu stelinde de tanrıça Kupapas "doğum tanrıçası" olarak zikredilmektedir⁷⁵. Bundan başka, bir "Kbb (Kubaba)" ismini içeren İskenderun yakınındaki Ördekburnu'nda bulunmuş Aramica stel de ilginçtir⁷⁶. Bu stelde tanrıçanın ismiyle birlikte bölgenin baş tanrısı "Rkb (Rekub)" un da adı geçmektedir⁷⁷. Buna göre, tanrıça Kubaba M.Ö. VIII. nci yüzyıldaki Arami pantheonuna girmiş olmaktadır. M.Ö. IX. ncu yüzyıla ait Til-Barsip stelinde ise Kupapa Harran kentinin "Arma'sı" ile birlikte adı geçmektedir.⁷⁸ Malatya'da bulunmuş bir stelde, sol tarafta bir aslan üzerinde şimşek ve ok ile silahlanmış Fırtına tanrısı ayakta durmaktadır. Sağda ise tanrıça Kubaba bir boğa üzerindeki arkalıklı tahtında oturmuş, sağ elinde bir ayna tutmaktadır. Ve tanrıçanın ismi kendi tarafına Hitit hiyeroglif yazısıyla yazılmıştır⁷⁹. Tanrı-

68 E. Laroche, *Recherches sur les noms des dieux Hittites* (1947). s. 84.

69 B. Hrozný, *IHH* (1933). s. 9. Levha, I-II; Gelb, *HMM* (1939). Levha, L; Messerschmidt, *CIH. Erster Nachrag* (1902-3). s. 17 vd, Laroche, *Koubaba* (1960). s. 121.

70 Bk. not. 69. Ayrıca bk. Bossert, *Şantaş und Kubaba* (1932). s. 30, 35. Abb. 17, 18, 19, 20, 23; *Ein hethitisches Königssiegel* (1944). s. 284.

71 Gelb, *HMM*. s. 27. Levha. XXX-XXXIII; Laroche, *Koubaba*, s. 121.

72 M. Kalaç, *Bolkarmaden Kaya Anıtı, Anadolu Araştırmaları. IV-V* (1976-77). s. 63, 66.

73 Messerschmidt, *CIH* (1900). s. 27-28. Taf. XXXII; B. Hrozný, *IHH*. s. 266 vd, Pl. XI; Laroche, *Koubaba*. s. 121.

74 Hrozný, *IHH*. s. 290 vd; Bossert, *JKF I* (1951). s. 218-224, Pl. XVIII-XXII; Delaporte et Meriggi, *RHA II* (1932-24). s. 239-46, Pl. 11-13.

75 Bossert, *JKF I* (1951). s. 218-224, Pl. XXIV-XXXI.

76 Laroche, *Koubaba*. s. 121; Lidzbarski, *Ephemeris III* (1915). s. 192-206, Taf. XIII-XV; Przeworski, *OLZ XXXI/4* (1928). s. 233, Abb. 1, 2; J. Friedrich, *Kleinasiatische Sprachdenkmaler* (1932). s. 38-39, Abb. 1-6; Bossert, *Altanat.* 957.

77 Bossert, *Şantaş und Kubaba* (1932). s. 36, Abb. 20.

78 Bossert, *RHA 66* (1960). s. 7.

79 E. Akurgal, *Spathethitische Bildkunst* (1949). s. 107, n. 136; M. Vieyra, *The Hittite Art* (1955). s. 75, Pl. 65.

çanın baş giysisi klâsik devir tasvirlerindeki polosu ile Yazılıkaya'daki tanrıça Hepat'ın baş giysisine benzerlik göstermektedir. Fakat burada asıl ilginç olanı, tanrıların hayvanlarını değiştirmiş olmalarıdır. Demek oluyor ki, geç devirlerde sadece tanrıçaya özgü olduğunu bildiğimiz kutsal hayvan aslan yer değiştirebilmekte, Fırtına tanrısının da kutsal hayvanı olabilmektedir. Aynı devire ait Boybeypınarı steli sonundaki lanetleme (lamendation) formülünde de tanrıça Kupapa'nın adı geçmektedir⁸⁰. Fakat tanrıça Kubaba/Kupapa asıl önemini Karkamış'da kazanmış görünüyor. Bu yerde yapılan kazılarda ele geçen yazılı ve yazısız belgelerin birçoğunda tanrıçanın ismine rastlamak mümkündür. Örneğin, bizim için önemli bir reliefde⁸¹ cepheden tasvir edilmiş, pileli bir giysisi olan ve sol elinde ayna bulunan kadın figürünün görünmesi çok açıklayıcıdır. Çünkü reliefin arkasında bulunan yazıt, bu figüre Geç Hititlerce Kubaba denildiğini göstermiştir⁸². Yine yukarıda adı geçen Malatya reliefindeki tanrıçanın baş giysisine benzer, tanrılık simgesi boynuzlu yüksek bir polos giymiş ve elinde nar tutan kadın figürü de⁸³ Kargamış'daki bu tapınımın pek çok örneğinden biridir. Bunlardan ayrı olarak A 23.2 numaralı yazıttaki "Kubaba, Karkamış'm kraliçesi" kaydı da⁸⁴ ilginçtir. Bundan başka, I A3⁸⁵, I A, 5b⁸⁶, I A, 6 (krş. B, 6)⁸⁷, I A. 11a (krş. A, 8)⁸⁸, I A. 11b (krş. A, 9)⁸⁹, I A. 11c (krş. A, 10)⁹⁰, II A. 12ab⁹¹, II A. 13d⁹², II A. 14a (krş. B, 31c)⁹³, II A. 14b⁹⁴, II A. 15b⁹⁵, II A. 18e⁹⁶, CIH, Taf. XI⁹⁷, I, 4⁹⁸, II, Pl. XLVI-XLVII⁹⁹, III, Pl. XLV-III¹⁰⁰, ve A. 4a-18g2; 11, b4, c3; 15; 25, b2, 2; A, 3, 4, 11, a3; 12, 2; 14,

80 Hrozny, IHH. s. 317-338, Pl. XIX-XLIII; Aor VII (1935). s. 144, Pl. XI-XXIII, XXIV-XXV; Delaport, RHA I (1930-32). s. 183 vd; I. Gelb, HHM (1939). 4-7, IV-XXI.

81 Hogarth, Carchemish I (1914). s. 5, Fig. 3; E. Akurgal, Spathethitische Bildkunst. Göttinnen, No. 2; Messerschmidt, CIH. Taf. XI.

82 Bossert, Altanatolien (1942). No. 858; Asia (1946). s. 172; Şantaş und Kubaba (1932). s. 31, Abb. 18, 3.

83 E. Akurgal, The Art of Hittite (1962). s. 128, Fig. 115; I. Gelb, HHM. Pl. XXV, Fig. 14; Bossert, Altanatolien, No. 859; E. Akurgal, Spathethitische Bildkunst. Göttinnen. 4.

84 E. Laroche, Les Hieroglyphes Hittites (1960), No. 16.

85 Hrozny, IHH. s. 208 vd.

86 Hrozny, IHH. s. 227 vd; Messerschmidt, CIH. Taf. IX.

87 Hrozny, IHH. s. 183 vd. Pl. IV-VI.

88 Hrozny, IHH. s. 159 vd; Hogarth, Carchemish. s. 28.

89 Hrozny, IHH. s. 165 vd; Hogarth, Carchemish. s. 28.

90 Hrozny, IHH. s. vd; Hogarth, Carchemish. s. 28.

91 Hrozny, IHH. s. 222 vd; Woolley-Barnett, Carchemish, II. p. VII.

92 Hrozny, IHH. s. 218 vd; Woolley-Barnett, Carchemish, II. p. VII.

93 Hrozny, IHH. s. 231. vd.

94 Hrozny, IHH. s. 234 vd.

95 Hrozny, IHH. s. 176 vd.

96 Hrozny, IHH. s. 245 vd.

97 Hrozny, IHH. s. 238 vd.

98 Hrozny, IHH. s. 339-350, Pl. XLIV-XLV.

99 Hrozny, IHH. s. 339-350.

100 Hrozny, IHH. s. 339-350.

a6; 18, e3; 23, 2; A, 13b; 32, 5; A, 18e 1 (?); 23, 4; A, 6.6, 7 (?); 11, b, 6; 18j; 19r; A, 13d, 6; 25, a3. 2; A, 23. 3; A, 15b 1; A, 11b 5; A, 4b4, 8 (?); 22, 3¹⁰¹ olmak üzere otuza yakın tanrıçanın adı zikredilir. Bu yazıtlarda tanrıça Kupapa genellikle yanında yerel Fırtına tanrısı (Adad-Teşup-Tarhu) ve nitelikleri anlaşılamayan tanrı Karhuha ile Karkamış'ın tanrısal üçlüsünü (trias) oluşturmakta ve ceza ile lanet bu üç tanrının yetkisine bırakılmaktadır.

Bu arada Karkamış'da yapılan kazılarla İngiliz arkeologları tanrıçanın akropolisdeki tapınağını da ortaya çıkarmışlardır¹⁰². Böylece Karkamış yazıtlarında ima edilen tapınağın benzerinin varlığı kanıtlanmış olmaktadır.

Yine Karkamış'dan ele geçen bir reliefte bir kadın figürü, aslan üzerine kurulmuş tahtında oturmakta ve bir elinde ayna, diğerinde ise nar tutmaktadır¹⁰³. Birecik¹⁰⁴ ve Zincirli¹⁰⁵ reliefleri ile, Büyük Hitit devleti zamanına ait Alacahöyük'ün tahtta oturan tanrıça figüründe de¹⁰⁶ ayna ve narı görmek mümkündür. Şu halde, Kubaba'nın aynalı tanrıça olduğu belli olduğuna göre, bu üç reliefteki figürleri Prof. E. Akurgal'ın de belirttiği gibi¹⁰⁷, Kubaba olarak düşünmek herhalde yanlış olmayacaktır^{107a}. Burada aynalı tanrıça tipinin, Alacahöyük örneğinin gösterdiğine göre, Büyük Hitit devleti zamanında da var olduğunu görmek de ilginçtir. Ne var ki, ayna sembolü salt tanrıça Kubaba'ya özgü değildir. Maraş kabartmalarındaki rahibelerin ellerinde¹⁰⁸ ve yazı işareti olarak da Suvasa yazıtında¹⁰⁹ görülmektedir. Fakat tanrıça Kubaba'nın aynalı tanrıça olduğunu destekler nitelikte başka bir delil, Halep'de satın alınmış, ancak Maraş'dan çıkmış olduğu düşünülen bir mühürdeki Hitit hiyeroglif yazılı Kubaba ismi ve bu ismin yanındaki ayna sembolüdür.¹¹⁰ Alman bilgini Bossert aynanın Kader tanrıçalarına ait olduğunu bir Hitit metnine dayanarak göstermiştir¹¹¹. Şu halde demek oluyor ki, ayna Büyük Hitit devleti zamanında tanrıça Kubaba ile ilişkili olarak ortaya çıkmış ve Geç Hitit devrinde de tanrıçanın kehanet gücünün sembolü olarak devam etmiştir.

101 Laroche, *Les Hieroglyphes Hittites* (1960). No. 128.

102 Woolley-Barnett, *Carchemish III* (1952). p. 210 vd; H.G. Güterbock, *JNES XIII* (1954). s. 109. Burada yazar, Şuppiluliuma'nın Karkamış'ı muhasarasından önce de kentte Kubaba'nın daha eskiye varan tapınağının olabileceğini düşünüyor.

103 E. Akurgal, *Spathethitische Bildkunst* (1949). s. 108. Göttinnen. No. 1.

104 E. Akurgal, a.g.y. Göttinnen. No. 5

105 E. Akurgal, a.g.y. Göttinnen. No. 8.

106 Bossert, *Altanatolien*. s. 54, No. 516; *Asia* (1946). s. 172, Abb. 35.

107 *Spathethitische Bildkunst*. s. 108.

107a Fakat Bossert, *Asia*. s. 173 de aynayı Kubaba'nın sembolü olarak kabul etmemektedir.

108 E. Akurgal, *Spathethitische Bildkunst*. Taf. XL-XLI.

109 Bossert, *Asia*. s. 172.

110 Hogarth, *Hittite Seals* (1920). s. 306 Res. 35; Bossert, *Asia*. s. 172. Abb. 35.

111 *Die Welt des Orients* (1957). s. 349 vd; bk. dip not 107a.

Kubaba'nın varlığını bu çağa ait diğer bazı anıtlarda da görmek mümkündür. Karkamış'ın egemenliği altındaki Til-Barsip (Tell Ahmar)¹¹² ve Cekke¹¹³'de tanrıça Kubaba boğa üzerindeki yerel Fırtına tanrısı ile birliktedir. İki Ninive mührü¹¹⁴ ile Kayseri'den ele geçmiş Hitit hiyeroglif stelinde de¹¹⁵ tanrıça lanet ve ceza çağrılısı olarak görünmektedir.

Tanrıçanın ikinci sembolü olan nar meyvesine gelince; bir aslan üzerinde tahtta oturmuş olarak tasvir edilen Karkamış'lı tanrıça ile Birecik'deki ayakta duran tanrıçada ve yine Karkamış'ın bir başka tanrıçasında, yani boynuzlu süslü bir polos giymiş ve sağ elinde bir nar tutan tanrıçada bu sembolü görüyoruz. Ancak bu sembol yine salt tanrıçaya özgü değildir¹¹⁶. Fakat bu meyvenin arkaik ve klâsik devirlerde olduğu gibi Hititlerde de bereket ve zürriyetin sembolü olduğu kesindir. Nitekim Hitit devletine ait metinlerde nar sözcüğü GÎSNU=UR. MA (= GÎSNURMU) diye geçmektedir¹¹⁷. Geç Hitit devri Hitit hiyeroglif yazılı belgelerde ideogram olarak kullanılmıştır¹¹⁸. Suriye'de ise heykelcikler üzerinde süs olarak kendisine rastlıyoruz¹¹⁹.

Kubaba, yukarıda tasvir biçimlerinin de gösterdiği gibi, pileli uzun bir giysi giymiş, kutsal hayvanı aslanı ile dik arkalıklı bir taht üzerine oturmuş -ki bu ikincisi tanrıçanın geç devir tasvirlerinde çok sık kullanılmıştır- karakteristik bir baş giysisi (polos) olan tanrıçadır. Bu başlık Karkamış'da olduğu gibi rozetlerle süslü bir polos veya dik başlık biçimindedir. Yazılıkaya baş tanrıçasının da başlığı benzerlik bakımından ilginçtir.

Özetlersek, Geç Hitit devrinde Kubaba tapınımı özellikle Karkamış ve yöresinde merkezlenmiş görünüyor. Kökeni sorusuna cevap vermek şu satırlarda erken ise de, tapınımın batıya, anıtların dağılışının gösterdiği gibi, Karkamış-Tabal yoluyla geçmiş olması hiç de olanak dışı değildir. Çünkü Tabal krallığının en batı ucunda bulunan Karaburun Hitit Hiyeroglif yazıtı Phrygia/Pessinus'a çok uzak değildir. Bundan dolayı Phrygia ve Tabal ülkeleri arasındaki kültür alışverişi sonucu tanrıçanın Phryglere geçmesi kuvvetle muhtemeldir.

M.Ö. II nci bin yıl Hitit devletine gelince; dine ne kadar çok önem verdikleri, bırakmış oldukları Hattuşaş arşiv belgeleri ile kanıtlanan bu

112 Hrozný, IHH. s. 465 vd; Meriggi, RHA III / 18 (1934-36). s. 45-57; Hogarth, AAA II (1904). s. 179, Pl. XXXVIII; Thureau-Dangin, Syria X/ 3 (1929). s. 185-205, Pl. XXVIII-XXXIII; Bossert, RHA 66 (1960). s. 7.

113 Barnett, Iraq X (1948). s. 122 vd, Pl. XIX-XXII, fig. 34.

114 Messerschmidt, CIH. s. 39, Taf. XXXIX, Abb. 10; a.g.y. s. 40, Taf. XLI, Abb. 1.

115 Hrozný, IHH. s. 386 vd, Pl. LXVIII-LXX; Gelb, HHM. s. 34, Pl. LVI-LVIII; J. Lewy, AoF III (1926). s. 7.

116 Woolley-Barnett, Carchemish III, Pl. 38, 39a

117 Bk. H. Ertem, Boğazköy Metinlerine göre Hitit Devri Anadolu'sunun Florası (1974). s. 66.

118 Meriggi, RHA 27 (1937). s. 85, n. 176; Güterbock, Siegel aus Bogazköi II (1942). s. 32 ve 42.

119 Katna (Tell el Mişrife)'da: Bottero, Rev. de Assyr. 43 (1949). s. 15.

kavimin binlerce tanrıya sahip olduğu bizzat kendilerinden kalan bir belgede anlatılmaktadır¹²⁰. Sonra Hititlerde din ve siyaseti birbirinden ayırmanın mümkün olamayacağı da bir gerçektir. Öyle ki, Anadolu'nun siyasal bakımdan Hitit yönetiminde merkezileştirilmesi dinsel anlamda bir sinkretizmaya yol açmıştır. Çünkü, Hititler yendikleri kavimlerin tanrılarını, kendilerine kötülükleri dokunmaması için benimser, tapınımlarını da beraberinde getirirlerdi. Bu durum ise onları bir sinkretizmaya, yani aynı nitelikte olan tanrılarını birbiriyle eş tutmaya sevk etmiştir. Bu yöntem ile benzer tanrılar bir araya toplanmış veya aynı imiş gibi işlem görmüştür. Ve böylece muazzam bir pantheon da yavaş yavaş gelişmiştir. Bu pantheonda salt Hititlerin kendi tanrıları değil, fakat komşuluk ilişkilerinde oldukları veya egemenlikleri altına aldıkları yerlerin eski halklarının da tanrıları yer almakta idi. Örneğin, Sümer, Akkad, Asur, Proto-Hatti, Luwi, Hurri, Mitanni, Pala tanrı ve tanrıçaları bu pantheona kolayca girme olanağı bulmuşlardır. O halde tanrıça Kubaba'nın bu tanrılar arasında bulunup bulunmadığını araştırabiliriz.

Hititlerin başkenti Hattuşaş (Boğazköy)'de yapılan kazılarda ele geçen belgelerin büyük bir kısmı dinsel niteliktedir. Çalışmalarımız sırasında bu belgelerden 13 tanesinde Kubaba ismine rastlamak olanağını bulduk¹²¹. Bu metinlerde tanrıçanın niteliklerine ve tapınımına ilişkin bilgiler bulunmamaktadır. Sadece kurban sunulan tanrılar arasında, bazen de eşi Karhuha ile adı geçmektedir¹²². Bu belgeler de gösteriyor ki, Kubaba ve tapınımı, M.Ö- II nci binde Hititler zamanında, az önemsenmekle beraber mevcut idi. Yazılı belgelerin varlığını gösterdiği Kubaba'yı arkeolojik belgelerde bulmanın olanağı var mıdır? .

Yukarıda (s. 200) bu devire ait olarak Alacahöyük'ün tahtta oturan aynalı tanrıçasının, Geç Hitit çağı örneklerindeki özelliklerinden hareketle Kubaba olabileceğini belirtmiştik. Ayna sembolünü bu devire ilişkin başka tanrıça tasvirlerinde görmekle beraber, tahtta oturan tanrıça tasviri en iyi Sipylos kaya anıtında görülebilir. Batı Anadolu'da Magnesia (Manisa) yakınında Sipylos (Yamanlar) dağı üzerindeki bu kaya anıtı, niş içerisine oyulmuş bir kadın figürü göstermektedir. Figür bir taht üzerine oturmuş, elleri göğsü üzerinde kavuşturulmuş ve başında Yazılıkaya baş tanrıçasının başlığına benzer silindirik bir baş giysisi taşımaktadır¹²³. Klâsik

120 KUB IX, 28. 1, 9; Bk. F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi (1962). s. 208.

121 Çivi yazılı bu belgeler E. Laroche, Recherches sur les noms des dieux Hittites (1947). s. 84-85 ile aynı yazarın "Recueil d'onomastique Hittite (1951). s. 26 ve "Le noms de Hittites (1966). s. 99 da bir araya toplanmıştır.

122 Bu tanrı daha sık olarak Geç Hitit Devri hiyeroglif yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Bk. E. Laroche, Koubaba, deesse anatolien (1960). s. 120. Ayrıca bk. not 155 ve 160.

123 Bossert, Altanatolien (1942). No. 560-562; Messerschmidt, CIH.p. 33 vd, Taf. XXXVII-XXXVIII.

edebiyatta yanlış olarak "Niobe" diye adlananları bu figürün¹²⁴ tam teşhisini hiç kuşkusuz Pausanias yapmıştır¹²⁵. Yazar bu tasvirin Tanrılar Anasının (Kybele) en eski tasviri olduğunu ve Tantalos'un oğlu Broteas tarafından yapıldığını söylemektedir. Bu gün için bu anıt gerek tasvirin başından biraz yukarıdaki dört köşe yüzey içine konulmuş Hitit Hiyeroglif yazıtın varlığı ile, gerekse tasvir biçimi bakımından II nci bin yıl Hitit anıtlarından biri olarak benimsenmektedir¹²⁶. Ancak, anıtın üzerindeki Hitit hiyeroglif yazılı işaretlerin çok bozuk olmasından dolayı isim tam olarak okunamamaktadır. Ve bu yüzden de tanrıçanın buradaki Hititçe adını bilmiyoruz. Ne var ki, karakteristik vasıflardan olan taht ve yüksek başlık bizi, birçok araştırmacının da kabul ettiği gibi¹²⁷, onun Tanrılar Anası Kybele (Kubaba) olduğuna inanmaya götürmektedir*.

Gelelim Kubaba'nın Hurri baş tanrıçası Hepat ile ilişkisine; tanrıça Hepat'ın bilinen en iyi tasvirlerinden birisi Yazılıkaya açık hava tapınagında görülür. Burada tanrıça, gerek tarih öncesi çağlardaki gerekse arkaik ve klâsik devir tasvirlerindeki belirgin özelliği olan ve bu özelliği yazılı belgelerde de belirtilmiş bulunan "Vahşi Hayvanların Egemeni (Potnia Theron)" niteliğini gösterir bir panter üzerinde ayakta durmuş olduğu halde, uzun pileli bir giysi ve silindirik yüksek bir polos giymiştir. Tanrıçanın kutsal hayvanının panter olarak gösterilmesi bizi şaşırtmamalıdır. Çünkü Geç Hitit çağına ait bir Malatya kabartmasında da boğa üzerine bindiğini görmüştük (s. 198). Yazılıkaya baş tanrıçasının elinin üzerindeki Hitit hiyeroglif işaretlerinden anlaşıldığına göre kendisine "Hepatu" denilmektedir¹²⁸. Aynı tanrıçanın oturur durumda eksik bir tasvirini ve karşısında kendisine içki kurbanı (libation) yapan III ncü Hattuşiliş'in eşi Pudu-Hepa'yı gösteren Fıraktin kaya kabartmasında isim Hitit hiyeroglif işaretleri ile "Hipatu" biçiminde yazılmıştır¹²⁹. Bundan başka, Halep kökenli Büyük Hitit devleti zamanına ait yazıtta da "Hepa-Şaru-ma" diye zikredilmektedir¹³⁰. Ayrıca "Danu-Hepa" ve "Pudu-Hepa" gibi kraliçelerin

124 Homeros, İliada (Çev. A. Erhat-A. Kadir). XXIV, 615 vd; Ovidius, Metamorphoses (Çev. Mary M. Innes) VI, 146, 310; Sophocles, Antigone (Çev. S. Ali) s. 40; Elektra (Çev. A. Erhat) s. 16; Pausanias (Çev. J.G. Frazer. c. I) I, 21.3. Niobe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Th. H. Bossert, Der Niobefelsen, Forschungen und Fortschritt. Nr. 29 (1937). s. 343-344.

125 III, 22.4.

126 E. Akurgal, Ancient Civilisations and Ruins of Turkey (1970) s. 132-133; G. Bean, Aegean Turkey (1972) s. 53-55; Goetze, Kleinasien (1947). s. 205 vd.

127 Ramsay, JHS X (1890). s. 160; JHS III (1882). s. 60-66; Bossert, Asia. s. 70 vd; Orientalia 23 (1954).s. 144 vd; Altanatolien, No.560-562; K.BittelAfO XIII (1940).s. 189, n. 17; Cadoux, Ancient Smyrna (1937). s. 25-26.

* Burada, Kybele'nin kabartmasının bulunduğu dağa "Sipylos" denilmesi ilginçtir. Bu ismin tanrıçanın adı olan Kybele ve Anadolu kökenli kehanet kitapları olan "Sibyll"ler ile ilgisine dikkat çekmek isteriz.

128 Bossert, Belleten XV/ 59 (1951). s. 326, Res. 1.

129 Bossert, agy.

130 Bossert, agy; Ein hethitische Königssiegel (1944). s. 258; I. Gelb, HHM. Lev. I, No. 2; Lev. II, No. 2.

taşıdığı teophor isimlerin varlığı da bilinmektedir¹³¹. M.Ö. I nci bin yılın başlarına ait olup oturan Hepat tasvirini gösteren Darende steli¹³² başka bir kanıt olduğu gibi, Gürün stelinde de¹³³ aynı isimle karşılaşılıyor. Ancak, "Hepatu", "Hipatu", "Hepa", "Hepat", gibi çeşitli isimler altında bulunduğumuz bu Hurri baş tanrıçası Kubaba ile nasıl bir ilişki içerisinde bulunmakta idi? Bir metinde¹³⁴ Hitit baş tanrıçasına "...Hatti ülkesinde sana Arinna'nın Güneş Tanrıçası denir. Fakat uzak ülkelerde sen Hepit adını alırsın..." denilmesinden, Arinna kentinin Güneş Tanrıçası denilen ve adaletin koruyucusu olan tanrıçanın Hurrilerin Hepat'ı ile aynı tutulması (synkretizm) neticesi çıkmaktadır¹³⁵. Dolayısıyla Hitit din tarihinde, yukarıda belirttiğimiz senkretizmin açık bir örneğinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan tanrıça Kubaba'nın da Yazılıkaya tasvirlerinin gösterdiği gibi, ve iki tanrıçanın karakteristik niteliklerine dayanarak bir Hepat=Kubaba senkretizmasının varlığını ileri sürebiliriz. Bu eşimseme benimsenirse o zaman Hepat'ın Arinna'nın Güney Tanrıçasına eşit olduğu da göz önünde tutularak, Arinna'nın Güneş Tanrıçası=Hepat=Kubaba sonucu çıkar.

Görülüyor ki, bu senkretizma her üç tanrıçanın da yer ve zamana bağlı olarak bu isimlerden biriyle görüldüğü, ve teolojide sembolleri, karakterleri ve tasvir biçimleri bakımından her üç tanrıçanın birleştirildiği şekildedir. Nitekim merhum Prof. Dr. H. Demircioğlu bir araştırmasında¹³⁶ boğa tapınımından gelişen Fırtına Tanrısını incelerken, tanrısal cevherin aynı kaldığını fakat sembollerin, tasvir biçimlerinin ve hatta isimlerin değişebilir olduğunu gayet doğru bir şekilde göstermişti. Tanrıça Kubaba'nın Hititler Anadolu'sunda ki varlığı ve görünümü işte böyle idi.

Fakat, Hititler öncesi Anadolu topraklarında da tanrıça Kubaba'ya acaba tapınılıyor muydu?

Gerçekten, M.Ö. II nci bin yılın ilk yüzyıllarına rastlayan, Hititler öncesi bu zamanın yazılı belgelerinde de Kubaba ismini görüyoruz. Fakat bunlar daha ziyade kişi adlarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, yayımlanmış Kültepe belgelerinde üç kez bir Kubabat rahibi zikredilmektedir¹³⁷. Yine aynı belgelerde "Şili-Kubabat (Kubaba benim koruyucumdur)" ve "Kubabtum" gibi teophor kadın adlarına rastlıyoruz¹³⁸ Şu halde, yazılı belgeler ile Kubaba'nın Hitit öncesi varlığı kuşkusuzdur. Ne yazık ki, bel-

131 Bossert, Belleten XV/59. s. 326.

132 Bossert, agy.

133 Bossert, agy s. 327.

134 Goetze, Kleinasien. s. 129.

135 Güterbock, RHA 68 (1961). s. 10 da bu senkretizmi, Fırtına Tanrısının Hurrili eşinin Hepat, Hattili eşinin ise Arinna'nın Güneş Tanrıçası olduğu biçiminde yorumlamaktadır.

136 Der Gott auf dem Stier (1939). s. 80 vd.

137 J. Lewy, MVAG 33/ 1-2 (1930). s. 182. c; KT Hahn (1930). s. 48, Taf. XXIII, n. 36, 24; J.F. Stephan, BIN (1944). s. 17, PL. LXI, no. 193, 5; ICK I (1952). No. 139, 2.

138 TCL XXX (1951), no. 232, 7; MVAG 33/ 1-2 (1930). Text. 9A, 4-5, B. 2.

gelerde isimlerden başka hiçbir bilgiye sahip değiliz. Yalnız yeni Kültepe kazılarında çıkmış iskelede oturan çıplak tanrıça idolü¹³⁹ ile fildişinden tahtta oturan çıplak bir tanrıça figürünü¹⁴⁰ ve bunun benzeri olup yine Kültepe'den ele geçmiş tahtta oturan idol¹⁴¹ ipuçları verici niteliktedir. Bu tipin Hitit çağına ait en yakın iki benzeri Alacahöyük'te bulunmuş bronzdan tanrıça heykelticikleridir¹⁴² Burada da tanrıça taht üzerinde oturmaktadır. Bundan başka Konya Karahöyük'ten ele geçmiş, arkalıksız bir tahtta oturan ve surlu taç giymiş olan tanrıçayı da belirtmek gerekecektir¹⁴³.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı veya Kültepe Devri de denilen bu zaman diliminden daha gerilere gidildiğinde, yani Prehistorik devirlerde dikkatimizi kilden yapılmış bazı tanrıça figürünleri çekmektedir. Genellikle üreme organları göze batar biçimde belirtilmiş olduğu halde tasvir edilmiş olan bu figürünlerden Anadolu'nun Düdartepe¹⁴⁴, Etiyokuşu¹⁴⁵, Tilmenhöyük¹⁴⁶, Canhasan¹⁴⁷, Horoztepe¹⁴⁸, Beycesultan¹⁴⁹, Hacılar¹⁵⁰, Çatalhöyük¹⁵¹ gibi kazı yerlerinde birçok örnekler ortaya çıkarılmıştır. Özellikle Hacılar ve Çatalhöyük'deki tanrıça figürünleri, Vahşi Hayvanların Egemeni motifini vurgulayan vahşi hayvanları ve tahtta oturuları ile kendilerinden sonraki devirlerin Kybele düşüncesi ve tasvirleri üzerinde etkili olmuş gibi görünürler (Res. 3-4).

Tüm bu anlatılanlardan anlaşılıyor ki, Prehistorik devirlerde ortaya çıkan bu idol ve figürünleri, yazılı belgeler olmadığından Kubaba diye isimlendirmek belki haksızlık ise de, tanrıça Kubaba (Kybele)'nin "Büyük Ana", "Ana Tanrıça", "Doğanın Tanrıçası", "Vahşi Hayvanların Egemeni (Potnia Theron)" gibi lâkaplarını bunlara yakıştırmak, başka bir deyimle adı geçen idol ve figürünlerin bu münasebetle tanrıça Kubaba'ya etkili olduğunu belirtmek herhalde yanlış olmayacaktır. Çünkü bu figürünler ve idollerin temsil ettiği tanrısal güç, doğanın kadının şahsında belirgen doğurucu kuvvetini ve bereketini sembolize etmektedir. Fakat biraz önce de belirttiğimiz gibi, bu devirde yazılı belgeler beklenemeyeceği için

139 S. Lloyd, *Early Highland Peoples of Anatolia* (1967). s. 40, Res. 35-36

140 T. Özgüç, *Bulleten XVIII/ 71* (1954). s. 368, Res. 20 a-c

141 K. Karamete, *RHA 30* (1938). s. 207, Lev. 3, 21

142 H. Z. Koşay, *Alacahöyük Kazısı* (1937-39). Lev. 67, 1a-b,3.

143 Sedat Alp, *Siegel aus Karahöyük* (1968). s. 165, Abb. 43.

144 T. Özgüç-N. Özgüç, *Bulleten IX* (1945). s. 375, Lev. LXV-LXVI, Res. 23-24

145 Ş. A. Kansu, *Etiyokuşu Hafriyatı Raporu* (1948). Res. 25

146 B. Alkım, *Bulleten XXV/ 103* (1962). Res. 54.

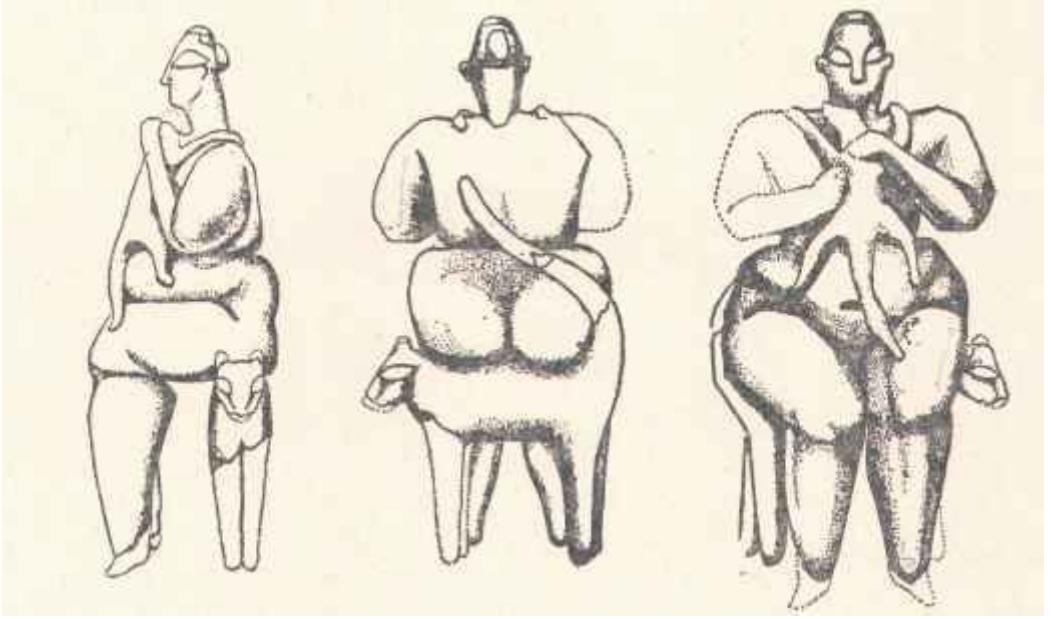
147 Mellink, *PAPS 110/2* (1966). s. 119.

148 T. Özgüç-M.Akok, *Horoztepe*. s. 17, Lev. IX, 1a-b; X, 1a-b; S. Lloyd, *Early Highland Peoples...* s. 28, Fig. 15-16.

149 S. Lloyd, *Beycesultan I* (1962). Res. 22, 26.

150 Mellaart, *Earliest Civilisations of the Near East* (1971). s. 102 vd, Res. 93, 94; B. Alkım, *Anatolia I* (1968). Abb. 13, Res. 17.

151 Mellaart, *Çatalhöyük* (1967). s. 20, Res. 25, 26, 65, 67-70, 72, 73, 76, 83. Pl. IX, X; *Earliest Civilisations of the Near East*. s. 89 vd, Res. 76-78, 81, 83.

Resim: 3. Hacılar Geç Neolitik (M.Ö.ca. 5500) tabakadan çıkan, "Hayvanların Hakimesi" niteliğini taşıyan tanrıça.

Resim: 4. Çatalhöyük'ün II. nci tabakasından bulunan (M.ö. 5750) "Vahşi Hayvanların Hakimesi".

bu tanrıça veya tanrıçaların adlarını bilemiyoruz. Yalnız, tahtta oturmaları ve vahşi hayvanlarla bir arada görünmeleri bakımından Kubaba (Kybele) ile ilgili olabilirler diyoruz (Res. 3-4).

Araştırmamızın bu noktasında, tanrıça Kubaba'nın Çatalhöyük ve Hacılardan, yani Neolitik devirden beri süre gelen bir geleneksel tanrısal gücü mü temsil ettiği, yoksa Anadolu kültürünün hemen her devirde yakın ilişkide bulunduğu Mezopotamya kültür çevresinden mi alındığı sorusu da akla gelebilir. Bu bakımdan Mezopotamya kültürü ile ona komşu Kuzey Suriye'de tanrıçanın varlığını kısaca araştırmak kuşkusuz yararlı olacaktır.

İngiliz arkeologu Sir L. Woolley tarafından kazılmış olan Antakya ilimiz yakınlarındaki Alalakh (Tell Açana) sitesinin M.Ö. XVII-XVI ncı yüzyıllar arasına tarihlenen VII nci tabakasında "Alli-Kupapa" şeklinde teophor bir kadın adına rastlıyoruz¹⁵². Aynı ismin "Alli-Kipa= Allikiba" biçimindeki değişik bir görünümünü de Nuzi (Yorgantepe) belgelerinde bulmaktayız¹⁵³. Alalakh'ın M.Ö. XV nci yüzyıla ait olan IV ncü tabakasında "Kubabatanni" ve "Kubabaduni" şeklinde başka iki teophor isim daha görmekteyiz.

Kuzey Suriye'nin diğer önemli bir kazı yeri olan Ugarit (Ras-Şamra)'de de M.Ö- XIV ve XIII ncü yüzyıllara ait belgelerde tanrıça Kubaba ile ilgili kayıtlara rastlıyoruz. Örneğin, kazılarda ele geçen bir tablette¹⁵⁴ "Karkamış kentinin egemeni Kubaba" diye bir cümle geçmektedir. Nitekim M.Ö. XIV ncü yüzyıl ortalarına tarihlenen ve Hitit kralı Şuppiluliuma ile oğlu Karkamış kralı Şarri-Kuşuh arasında yapılan bir antlaşmada¹⁵⁵ geçen "Karkamış'ın tanrıları Karhuha ve Kubaba" kaydı yukarıdaki belgeyi kuvvetlendirecek niteliktedir. Ugarit tabletlerinden birinde¹⁵⁶ bir de "Kubaba'teophor isimli bir kadın Ugarit kraliyet ailesine mensup olarak gösterilmektedir. Bundan başka yine Ugarit'de bulunmuş ve Karkamış kralı İni-teşup (M.Ö. 1250 ler)'un Kubaba'nın hizmetkârı olduğunu söyleyen mühür¹⁵⁷ ile Adamma ve Kubaba'ya yapılan sunuları zikreden belge¹⁵⁸ de yukarıdaki kaynakları tamamlamaktadır. Hitit devleti ile çağdaş olan bu delillerin dışında, daha eskiye varan, yani M.Ö. XVIII nci yüzyıl ortalarına ait, Ugarit'de ele geçmiş bir silindir mührün lejantında da "Matrunna, Aplahanda'nın kızı, Kubaba'nın hizmetkârı" şeklinde bir

152 D.J. Wiseman, The Alalakh Tablets (1953). no. 178, 1.3=p. 127.

153 I. Gelb-P. Purves-A. MacRae, Nuzi Personal Names (1943). s. 199.

154 J. Nougayrol, PRU IV (1956). s. 157, 1. 50.

155 KUB XIX, 27 IV; bk. Laroche, Ugaritica III (1956). s. 121.

156 J. Nougayrol, PRU III (1955). s. 76, RŞ. 16. 144; Ayrıca bk. F. Kınal, Tarih Araştırmaları Dergisi VIII-XII 14-23 (1970-74). Ank. 1975. s. 7.

157 C. Schaffer, Ugaritica III (1956). s. 21, Fig. 30-31, Laroche, Ugaritica III. s. 121. RŞ. RŞ 17. 128 = 34.

158 Laroche, Ugaritica XV (1968). s. 503, No. 23=RŞ 24. 261.

Resim: 5. Tire'nin Yeni Çiftlik taraflarında bulunmuş, Roma çağına ait bir Kybele steli. (Tire Ark. Müz. Env. 121, Kayıt. 335 Bu fotoğraf Ege Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mükerrrem (Usman) Anabol tarafından yayımlanmak üzere bize gönderilmiştir. Kendisine teşekkür ederiz).

kayıt vardır¹⁵⁹. Bu mühür Kültepe çağındaki bazı teophor isimler dışında, tanrıçaya ve tapınımına direkt ilgi sağlayan en eski delildir.

Tüm bu ele aldığımız yazılı belgelerin ışığında, tanrıçanın ve tapınımının M.Ö. II nci bin yılda, Geç Hitit çağına olduğu gibi, özellikle Karkamış'ta üstlendiğini ve buradan etrafa yayıldığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Çünkü tanrıça tıpkı Geç Hitit çağına olduğu gibi bu devirde de Karkamış'ın koruyucu tanrıçasıdır.

¹⁵⁹ Virolleaud, Syria X (1929). s. 304-310; Albright AfO V (1929). s. 229-231; BASOR 78 (1940). s. 26 vd.

Fakat Mezopotamya belgelerinde ancak birkaç yerde Kubaba'nın varlığını görebiliyoruz. Örneğin, Babil'den ele geçen bir kap üzerinde "Kupapa Karhuhaş" kaydı vardır¹⁶⁰. Hitit ve Geç Hitit çağında aynı tanrısal çifti biz Karkamış'da görmüştük. O halde bu kap herhalde Karkamış'dan Babil'e nakledilmiş olacak ve dolayısıyla Mezopotamya kökenli bir belge olarak göz önünde tutulurken dikkatli davranılması gerekecektir. İkinci kayıt Asur'da bulunan ve Habur vadisi içindeki tanrıları sayarken bunlar arasında "Gubaba" isimli bir tanrıçayı da zikreden, M.Ö. X ncü yüzyıla ait bir silindir mühür¹⁶¹ ile yine "Gubaba" isimli tanrıçanın varlığını kanıtlayan, M.Ö. XIII ncü yüzyıl sonlarına tarihlenen Asur ritüel metinleridir¹⁶². Burada Gubaba diye adı geçen tanrıçanın Mezopotamya'ya özgü olabileceğini zannetmiyoruz. Çünkü, Mezopotamya'nın muazzam belge bolluğuna karşın, tanrıçanın ismi nadiren ortaya çıkmakta ve var olan örnekler de zaman bakımından önceliği kuzeye (Anadolu / Karkamış) kaptırmış durumdadır. Zaman önceliğini elinde tutan tek örnek olarak görünen, M.Ö. III ncü bin yıl ortalarına ait IV ncü Kiş sülalesi kraliçesi Ku-baba'nın ismi¹⁶³, yalıtılmış bir şekilde kenarda durmakta ve tanrıçanın köken sorununu çözmede pek yararlı olamamaktadır. Çünkü Mezopotamya'da daha sonraki devirlere ait dinsel nitelikli belgelerde bu adı görmek mümkün değildir. Kaldı ki, Sümer kral listesinde Jacobsen'in ve başka araştırmacıların¹⁶⁴ Ku-baba olarak okuduğu ismi, Güterbock Ku-bau olarak okumaktadır¹⁶⁵. Bundan başka tanrıçanın ismi teopher şahıs adı olarak da görünmemektedir. Bu durum karşısında Mezopotamya'nın Kubaba'nın köken yeri değil ve fakat tapınım alanı olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, araştırmalarımız göstermiştir ki, Romalıların M.Ö. 204 tarihinde Phrygia'daki Pessinus (Ballıhisar) 'dan alıp Roma'ya götürdükleri tanrıça Kybele aslen Anadolulu bir varlık idi. Romalılar gibi Hellenler de tanrıçayı benimseyerek çeşitli kentlerde, özü (cevher) değişmeksizin başka isimler, başka görünümmler altında ona saygıyla tapınmışlardır. Araştırmalarımızın gösterdiğine göre, tanrıça Kybele Hellen dünyasına, bizzat Hellen kaynakları sık sık Phrygia'ya işaret ediyorlarsada, buradan değil fakat Kuzey Suriye ve adalar yolundan geçmişti. Phrygler de bu tanrıçayı beraberlerinde getirmemiş, tersine onu yeni vatanları Anadolu'da bulmuş ve belki de ona kendi Ana Tanrıçalarının özelliklerini de katarak tapmaya devam etmişlerdi. Bunun en açık kanıtı, Phryglerden önce Anadolu toprakları üzerinde yaşamış olan Hititler'de bu tanrıçaya tapınıldığını gösteren

160 G. Neumann, Anadolu Araştırmaları (1965). İst. s. 334.

161 E. Nasuhi, MAOG III/ 1-2 (1927). s. 6-10.

162 K. Fr. Müller MVAG 41/3 (1937). s. 4-57; R. Frankena, Takultu (1954). s. 1-9, Pl. II; E. Weidner, AK II (1924-25). s. 73, No. 28; Ayrıca bk. Bossert, OLZ 34 (1931). s. 316, n. 4; K. Tallqvist, Akkadische Götterepitheta (1938). s. 316.

163 Th. Jacobsen AS XI (1939). s. 53 vd.

164 Th. Jacobsen, âgy; L. Curchin, RA LXXI/ 1 (1977). s. 95, n. 1

165 ZA 42 (1934). s. 51, n. 1.

yazılı ve arkeolojik delillerin varlığıdır. Hatta Hititler öncesi Anadolu'sunda, yani Kültepe çağında bile Kubaba'lı kişi adlarının var olduğunu gördük. Bu arada incelemelerimizi daha gerilere ilerleterek, Kubaba'nın kökenini bulmak amacıyla Kuzey Suriye ve Mezopotamya belgelerinde Kubaba ile ilgili metinleri de ele almak zorunluluğu ortaya çıktı. Sonuçta, Kuzey Suriye belgelerinde, özellikle de Karkamış belgelerinde tanrıça Kubaba'nın çok sık olarak zikredildiğini, buna karşın Mezopotamya'nın binlerce tabletlik arşivlerinde Kubaba adının pek az görüldüğünü, hatta bir keresinde M.Ö. III ncü bin yıl ortalarına ait bir belgede geçen Kubaba isminin "Kubau" olarak da okunduğunu belirttik. Daha eskiye vardığımızda gördük ki, prehistorik devir Anadolu'sunun önemli kazı yerlerinde -özellikle Çatalhöyük ve Hacılar (M.Ö. + 6500-5650) Neolitik kültürlerinde- ortaya çıkan tanrıçanın tasvir biçimleri, yani aslanları, tahtı, doğuruculuk niteliği kendisinden sonraki devirlerin tanrıça düşüncesinde ve tasvirlerinde de sadık bir biçimde korunmuş ve sevilmiştir. İşte bu tablo bize gösteriyor ki, Kubaba Anadolu'da, özellikle Çatalhöyük ve Hacılar neolitik kültürlerinde doğmuş, fakat önemini II nci bin yılda Karkamış'da kazanmış ve hatta bu kent onun en önde gelen tapınım merkezi olmuştur. M.Ö. I nci bin yılda da tanrıça aynı kentte önemini sürdürmüştür. Şu halde tanrıçanın asıl vatanı Anadoludur. Çünkü biraz öncede belirttiğimiz gibi, Çatalhöyük ve Hacılar'daki tasvir biçimleri olan, iki parsın veya kaplanın koruduğu tahtına oturmuş Ana Tanrıça heykelcikleri, geç devirdeki benzerleri göz önüne alındığında başka hangi anlama gelebilir? Bu tasvir biçimi onun tarihsel gelişim süreci içinde değişmeyen niteliğinin, yani Vahşi Hayvanların Egemeni (Potnia Theron) gücünün sembolüdür.

Şu halde, Roma çağının Magna Mater'i, Hellen kültürünün Kybele'si aslında Hititler devrinin Kubaba'sı idi. Ve Kubaba'nın da vatanı Anadolu idi. Ancak burada unutulmamalıdır ki, bu sonuca biz salt Çatalhöyük ve Hacılar gibi neolitik kültür yerleşmelerinden elde edilen arkeolojik kıyaslamalara dayanarak varıyoruz. Neolitik çağda yazı olmadığından bu tanrıçanın adının Kubaba olup olmadığını bilemiyoruz. Bildiğimiz, Çatalhöyük ve Hacılar tanrıçasının, göze çarpar şekilde belirtilmiş üreme organları ve vahşi hayvanlarla tahtta oturmuş olması gibi tasvir biçimleri kendisinin bir "Ana Tanrıça" ve evrensel "Doğa Tanrıçası" olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.